

ЗАЙЦЕВА А. В.,

кандидат наук з культурології,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
(Київський національний університет
культури та мистецтв)

УДК 342.723+342(477)

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ДОСТУП ДО КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ

Статтю присвячено аналізу проблем реалізації права громадян на доступ до культурних цінностей. Підкреслюється надзвичайна важливість цієї теми в контексті конституційно-правової реформи, яка покликана якісно змінити Основний Закон держави, необхідність унесення до норм Конституції України права на доступ до культурних цінностей. У реалізації цього завдання особливого значення набувають так звані культурні права людини, забезпечення яких є обов'язком держави.

Ключові слова: культурні цінності, конституційні права, доступ до культурних цінностей, право на доступ до культурних цінностей.

Статья посвящена анализу проблем реализации права граждан на доступ к культурным ценностям. Подчеркивается чрезвычайная важность данной темы в контексте конституционно-правовой реформы, которая призвана качественно изменить Основной Закон государства. Подчеркивается необходимость внесения в нормы Конституции Украины права на доступ к культурным ценностям. В реализации данного задания особое значение приобретают так называемые культурные права человека, обеспечение которых является обязанностью государства.

Ключевые слова: культурные ценности, конституционные права, доступ к культурным ценностям, право на доступ к культурным ценностям.

The article is sanctified to the analysis of problems of realization of right for citizens on access to the cultural values. Underlined the author of the last importance of this theme in the context of constitutionally-legal reform, what called qualitatively to change the basic law of the state. In the article the necessity of bringing is underlined to the norms of Constitution of Ukraine of law on access to the cultural values. The so-called cultural human rights providing of that is the duty of the state acquire in realization of this task of the special value.

Key words: cultural values, constitutional rights, access to cultural values, right of access to cultural values.

Вступ. Актуальність дослідження зазначеної в темі статті проблеми викликає багато питань, оскільки винесення такого права, як доступ до культурних цінностей, за межі конституційних прав не тільки обмежує можливості культурного розвитку особи й суттєво звужує коло зобов'язань держави щодо його підтримки, а й порушує норми міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Тому сьогодні, ґрунтуючись на досвіді інших країн світу, потрібно формувати таку правову основу, яка не буде перешкодою на шляху забезпечення доступу до культури та її надбання.

Саме тому в контексті здійснюваної конституційної реформи варто вивчати основні перешкоди, що стають на заваді конституціалізації прав громадян на доступ до культурних цінностей, а також досвід інших країн світу, які в межах власної культурної політики надають громадянам можливість реалізації всіх культурних прав і свобод.

Постановка завдання. Незважаючи на те що в українській юридичній науці існує чимало досліджень із питань, пов'язаних із вивченням культурних прав і їх статусу, поза дослідницькою увагою залишилися проблеми комплексного дослідження реалізації права на доступ до культурних цінностей як важливого культурного права людини та громадянина, яке набуває особливого значення в умовах сучасних трансформацій як українського, так і загальносвітового соціуму. З урахуванням зазначеного метою статті є дослідження проблем реалізації права громадян на доступ до культурних цінностей.

Результати дослідження. Право на доступ до культурних цінностей зараховують до так званої групи культурних прав. Включення останньої до конституційних прав є яскравою тенденцією, що характеризує особливості конституційного розвитку країн світу наприкінці ХХ століття. Окрім зазначеного, в групу культурних прав включають також й інші культурні права та свободи, що визначені Конституцією України [1]. Сюди зараховують також право на освіту, про яку йдеться в ст. ст. 43, 51 і 53. Ст. 54 містить, окрім права на технічну, художню та наукову творчість, також і право на результати власної творчої інтелектуальної діяльності. Зазначена стаття разом зі ст. 11 також свідчить і про право, яке забезпечує людині можливість використання здобутків культури та мистецтва. Власне, остання група із зазначених прав конкретизується в ст. 8 Закону України «Про культуру», яка закріплює права громадян на доступ до культурних цінностей і культурних благ [2].

Виокремлення групи культурних прав набуло своєї актуальності протягом останніх десятиліть і пов'язано з різноспрямованими загальносвітовими тенденціями. Поряд із актуалізацією зазначеної проблеми з'являються дискусійні моменти, які стосуються визначення правової природи культурних прав. Варто зазначити, що в країнах англосаксонського права культурні права не зараховують до прав у їх суб'єктивному розумінні, а називають моральними, враховуючи їх не зовсім юридичну природу [3, с. 167].

Такої ж думки дотримуються й деякі дослідники, які вважають, що культурні права позбавлені юридичного змісту внаслідок того, що вони не можуть отримати правового захисту в судових інстанціях і загалом суперечать правовому принципу формальної рівності [4, с. 12].

Погоджуючись із думкою А.В. Тарасової, наголосимо, що права громадян у галузі культури мають відокремлений і комплексний характер [5, с. 57]. Зазначене зумовлене їх надзвичайним значенням, що особливо зростає в сучасних умовах глобалізації та регіоналізації, оскільки йдеться про збереження культурної спадщини, культурної самобутності й про культурний розвиток країни загалом. Окремі дослідники зараховують культурні права в окрему специфічну групу на підставі того, що вони стосуються «особливої групи суспільних відносин» [3, с. 18]. Такої ж позиції дотримуються різноманітні міжнародні організації й товариства, оскільки ними приймається велика кількість міжнародних норм, що також підтверджують правовий характер культурних прав людини.

Право на доступ до культурних цінностей варто вважати одним із ключових аспектів розвитку інтелектуального і культурного потенціалу країни та збереження його в межах країни. Зазначене реалізується шляхом надання певних формальних можливостей не лише отримувати естетичне задоволення, а й реалізувати природну потребу в розвитку творчості, акумулюванні нових знань, набутті досвіду в різних сферах суспільної діяльності, а також можливість передавати накопичене наступним поколінням.

Звернення до проблеми доступу до культурних цінностей в Україні вимагає з'ясування правових засад такої охорони, що встановлюються Конституцією України. Норми Конституції, яку було прийнято в 1996 році, мали стати своєрідним продовженням деяких положень, визначених Законом України «Основи законодавства України про культуру» від 1992 року [7]. Зокрема, положення ст. 5, у якій йдеться про права громадян у сфері культури

поряд зі свободою творчості, вільним вибором виду культурної діяльності й іншими правами, також і право на доступ до культурних цінностей. Ст. 14 згаданого Закону визначає ще й те, що охоплюється поняттям «культурні цінності», а саме: об'єкти матеріальної й духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Унікальні цінності матеріальної й духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу, визнаються об'єктами національного культурного надбання та заносяться до Державного реєстру національного культурного надбання. Також п. 2 ст. 14 визначено обсяг обов'язків держави стосовно культурних цінностей, що гарантує вільний доступ до пам'яток історії й культури, музейних, бібліотечних і архівних фондів [7].

Отже, вже тоді, на початку існування України як незалежної держави, було визначено, що громадяни у сфері культури поряд із правами на свободу творчості, вільний вибір будь-якого виду культурної діяльності, засобів і сфер застосування творчих здібностей і самостійне визначення долі своїх творів мають право на доступ до культурних цінностей [7]. Проте в ст. 54 Конституції України, прийнятої пізніше, 28 червня 1996 року, взагалі не йдеться про більшість перерахованих у Законі прав, зокрема втрачене положення про право на доступ до культурних цінностей [1]. Тобто можна зробити висновок, що зазначене право виявляється таким, яке не було визнане Конституцією України як одне з основних прав людини та громадянина.

Ураховуючи зазначене, можемо сказати, що в контексті правового регулювання відносин у сфері доступу до культурних цінностей виявляється прогалина, яка породжує значні суперечності, по-перше, щодо міжнародних зобов'язань України; по-друге, щодо визначеності змісту правовідносин у сфері доступу до культурних цінностей; по-третє, у використанні та застосуванні норм права суб'єктами цих правовідносин.

Так, обмежене визнання в Конституції України культурних прав людини та громадянина суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням України, які вона має відповідно до міжнародно-правових договорів, що нею ратифіковані, з урахуванням ст. 9 Конституції України, в якій установлено: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [1].

Із цього приводу дослідник В.І. Акуленко, який займається визначенням культурних прав і проблемами їх законодавчого регулювання, зазначив, що міжнародно-правові акти ЮНЕСКО насамперед спрямовані на розв'язання принципової проблеми, так званого «конфлікту між правом на культуру і правами культур» [8, с. 7]. В основі зазначеного науковцем конфлікту лежить суперечність між правом особистості мати повний доступ до культурних цінностей і правами останніх надійно зберігатися в постійно мінливому техногенному світі. За міжнародно-правовими орієнтирами культурна політика спрямовується на забезпечення доступу до всіх пам'яток, адже вони створюють культурне середовище, відповідну духовну ауру, без яких культурні цінності втрачають свої історичні зв'язки й можливість функціонувати в суспільстві за своїм призначенням, що має не останнє значення для їх збереження. Останнє прямо пов'язується з національними інтересами держави Україна [9, с. 17].

Звертаючись у рамках дослідження до подій, що передували незалежності країни, та перегортаючи сторінку щодо її радянського минулого, зазначимо, що про право на доступ і користування вітчизняною й всесвітньою культурною спадщиною, на участь у культурному житті йшлося в ст. 44 Конституції Української РСР, прийнятої 20 квітня 1978 року, в якій було наголошено, що «... громадяни України мають право на користування досягненнями культури. Це право забезпечується загальнодоступністю цінностей вітчизняної та світової культури, які є в державних і громадських фондах; розвитком і рівномірним розміщенням культурно-освітніх закладів; розвитком телебачення і радіо, книговидавничої справи і періодичної преси, мережі безплатних бібліотек; розширенням культурного обміну з зарубіжними державами» [10].

Власне, варто зазначити, що УРСР не була якоюсь виключною республікою, адже в положеннях ст. 46 Конституції СРСР містилися ідентичні норми [11]. Варто звернути увагу на те, що, порівняно з чинною Конституцією України, положення вищезазначених Консти-

туцій УРСР і СРСР про право кожного на користування досягненнями культури, на доступ до цінностей вітчизняної та світової культури більше відповідали головним положенням міжнародно-правових актів, які були визнані й ратифіковані Україною.

Звертаючись до природи культурних прав, варто з'ясувати, які саме можливості надають людині такі права. Право на доступ до культурних цінностей ґрунтується на праві кожної людини на участь у культурному житті, що закріплено в багатьох міжнародних актах. Зокрема, ст. 27 Загальної декларації прав людини підкреслює, що кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі й користуватися його благами [12]. В одному з пунктів ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права йдеться про те, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на участь у культурному житті [13].

Власне, з наведених документів випливає, що доступність, яка стає однією з якостей культурних цінностей, є одним із засобів реалізації цього права й має бути закріплена шляхом покладання відповідних конституційних обов'язків на державу.

Сутність зазначених прав і можливості їх реалізації яскраво демонструють положення Європейської культурної конвенції, яка була підписана в 1954 році [14]. Положення цього документа зазначають, що держави мають розглядати предмети, які підпадають під їх контроль і мають культурну цінність, як невід'ємну частину загального культурного надбання, забезпечувати їх захист, а також розумний доступ до них [14]. Тобто, окрім того, що держава покликана забезпечити захист, вона також опікується тим, щоб надати такий доступ до цінностей, який не буде створювати для нього жодних загроз.

Зрозуміло, що реалізації права на доступ до культурних цінностей має передувати визначення того, що потрібно до них зараховувати. Вирішення цього питання надасть можливість окреслити коло об'єктів відповідних правовідносин.

У вітчизняній правовій системі поняття «культурні цінності» системно не опрацьовано, його різні визначення містяться в декількох нормативно-правових актах. Наприклад, одне з визначень поняття «культурні цінності» застосовується в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [15]. Так, законодавець зараховує до них рухомі об'єкти культури, які мають художнє, історичне, етнографічне або наукове значення. Перелік таких об'єктів визначено в ст. 1 цього Закону України [15]. Так, відповідно до зазначеного Закону, культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення та підлягають збереженню, відтворенню й охороні відповідно до законодавства України.

Ще одне визначення «культурних цінностей» міститься в положеннях ст. 1 Закону України «Про музеї та музейну справу» [16]. Тут культурні цінності представлені як об'єкти матеріальної й духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення й підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Отже, Закон України «Про музеї та музейну справу» зараховує до культурних цінностей лише рухомі речі, які можуть мати як матеріальну, так і нематеріальну форму втілення.

Варто погодитись із думкою В.Ф. Зверховської, яка зазначає, що сьогодні в юриспруденції немає універсального визначення поняття «культурні цінності» [17, с. 95]. Потрібно наголосити на тому, що це питання завжди буде викликати дискусії і труднощі у визначенні. Як приклад варто звернути увагу на поняття «культура», яких нині вже майже півтисячі.

Ураховуючи досвід минулого, варто звернутись до теоретичних засад правового регулювання культурних цінностей, що були розроблені А.П. Сергєєвим [18]. Дослідник розглядав культурні цінності як правову категорію, він розумів під культурними цінностями унікальні речові результати людської діяльності, які особливо охороняються правом і, будучи продуктом спільної праці, мають важливе історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення для суспільства, тобто слугують ланкою, що пов'язує між собою різні покоління людей, мають конкретно-історичний характер і виступають як фактор формування необхідного суспільству типу особистості [18].

Дослідник слушно звертає увагу на те, що культурні цінності сприяють формуванню відповідного типу особистості, який є необхідним для суспільства. Сьогодні зазначене ускладнюється, зважаючи на те, що доступ до культурних цінностей є обмеженим для значної кількості населення України. Тут як підтвердження варто навести дослідження, проведене майже десятиріччя тому в рамках проекту «Підвищення обізнаності сільських жителів щодо своїх прав та можливостей» у рамках програми Європейської комісії «Демократія та права людини», який здійснювався за фінансової підтримки Європейської комісії [19]. Дані, що наводять дослідники, невітішні: «За часи СРСР в Україні існували розвинена мережа державних закладів культури та дешевий доступ до широкого набору культурних послуг. За роки незалежності мережа закладів культури по деяких їх видах практично не зменшилася і навіть зросла, крім суттєвого зменшення кількості бібліотек та закладів культури клубного типу, що характерно саме для сільської місцевості. Проте кількість відвідувань їх громадянами зазнала суттєвого зменшення, що свідчить про погіршення доступу до основних культурних послуг. Так, за 1990–2006 роки зменшилась майже у три рази кількість відвідувань громадянами театральних постанов і концертів (при збільшенні концертних організацій практично у два рази), на 50% – кількість відвідувань музеїв за рік. Головним чинником такої ситуації є неспроможність значної частини населення (особливо сільського) дістатися закладу культури та сплатити ринкову вартість культурної послуги» [19]. Сьогодні ситуація ускладнюється ще низкою факторів, що не сприяють розвитку культурної сфери в країні.

Наведені факти не є випадковими й свідчать про те, що відсутність конституційного статусу у права доступу до культурних цінностей не дає можливості його реалізовувати повною мірою. Причини такого незадовільного гарантування культурних прав і свобод громадян полягають у тому, що влада ігнорує соціальні наслідки політико-економічної трансформації суспільства. Це виявляється насамперед у руйнації такого основоположного елемента соціальної сфери, як культура. Сьогодні йдеться про певний культурний занепад України. Становище погіршується через суттєві недоліки нормативно-правової бази й неефективність організаційно-правових гарантій культурних прав і свобод громадян України. Як уже наголошувалося, чинна Конституція України не вказує прямо на права громадян на доступ до культурних цінностей, як це передбачено Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права. Верховна Рада України так і не спромоглася прийняти до цього часу близько п'ятдесяти спеціальних конституційних законів, призначення яких полягає в установленні конкретних механізмів реалізації проголошених Конституцією прав і свобод громадян. Саме тому нині в рамках конституційної реформи потрібно внести зазначені права до групи конституційних і встановити відповідні норми в Конституції України.

Нехтування цими права в сучасних умовах призводить до негативних наслідків, які доводиться спостерігати в сучасних умовах. Саме тому має бути адекватною юридична відповідальність за порушення культурних прав і свобод громадян України. На думку харківського правозахисника Є.Ю. Захарова, реальний стан справ із культурними правами і свободами громадян України, який би він не був далекий від задекларованих в Основному Законі, не може бути підставою для вилучення їх із Конституції України, переформулювання гарантій економічних, соціальних і культурних прав [20, с. 8].

Висновки. У рамках досліджуваної проблеми, що торкається проблем реалізації права на доступ до культурних цінностей, варто зазначити, що сьогодні група культурних прав не повністю забезпечена Основним Законом України. Зокрема, йдеться про доступ до культурних цінностей, який отримував краще забезпечення за часів перебування України в складі СРСР. Винесення права доступу до культурних цінностей із групи конституційно забезпечених прав призводить до нехтування ними та обмеження доступу до них значного відсотка населення країни. Саме тому вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що в сучасних умовах надзвичайної ваги набувають питання культурного самозбереження нації. Одним із напрямів реалізації зазначеної мети, на нашу думку, є розширення обсягу культурних прав і свобод громадян України шляхом введення права на доступ до культурних цінностей, що має бути забезпечений на конституційному рівні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. зі змінами від 15 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.
2. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.
3. Хабриева Т.Я. Теория современной конституции / Т.Я. Хабриева, В.Е. Чиркин. – М., 2005. – С. 167.
4. Четвернин В.А. Институциональная теория права / В.А. Четвернин, А.В. Яковлев. – М., 2009. – 26 с.
5. Тарасова А.В. Конституционное право на доступ к культурным ценностям в системе культурных прав человека и гражданина в Российской Федерации / А.В. Тарасова // Вестник Пермского университета. Серия «Юридические науки». – 2014. – Вып. 4 (26). – С. 56–61.
6. Носов С.И. Права граждан в области культуры / С.И. Носов // Культура: управление, экономика, право. – 2008. – № 2. – С. 18–21.
7. Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. № 2117-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 294.
8. Акуленко В.І. Культурні права людини, громадянина і народу / В.І. Акуленко // Пам'ятки України. – 2003. – № 3. – С. 7.
9. Литовченко Л.А. Проблемні питання конституційно-правового регулювання охорони культурної спадщини в Україні / Л.А. Литовченко // Право і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 16–23.
10. Конституція (Основний Закон) України, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання, від 20 квітня 1978 р. № 888-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
11. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР від дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
12. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
14. Європейська культурна конвенція від 19 грудня 1954 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_213.
15. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.
16. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.
17. Зверховська В.Ф. Особливості правового регулювання культурних цінностей за цивільним законодавством України та міжнародним правом / В.Ф. Зверховська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 3. – С. 92–95.
18. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев. – Л., 1990. – С. 32.
19. Прокопенко С.С. Що необхідно знати селянам про їхні культурні права / С.С. Прокопенко, відп. за випуск Н.В. Тимошенко ; Інститут сільського розвитку. – К., 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://icp.org.ua/files/368_kulturnprava.pdf.
20. Права людини : інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи. – 2002. – № 34 (290). – С. 8.

